ÚVOD

Tématem této práce je využití regionálních prvků ve výuce na prvním stupni základního školství.

Výuka a výchova dětí na prvním stupni ZŠ je nepochybně základním stavebním kamenem dalšího vzdělávání. Poskytuje žákům nezbytné vědomosti, dovednosti a návyky, které vedou k postupnému formování jejich osobnosti, ovlivňují jejich pohled na život a zapojení se do společnosti.

Už J. A. Komenský poukazoval na důležitost využívání regionálních prvků ve vyučování v důsledku didaktického principu postupu od známého k méně známému, od blízkého ke vzdálenému. Právě na základě bližšího poznání svého okolí si totiž žáci uvědomí základní vztahy a zákonitosti ve světě. Regionální prvky tak skýtají učiteli možnost propojit učivo s praktickým životem, a tím zvýšit aktivitu a zájem žáků. Neměly by však sloužit jen jako názorný materiál, ale na jejich základě by mělo dojít u dětí také k vybudování úcty a lásky ke své obci, krajině, zemi. Učitel se proto musí důkladně obeznámit s touto problematikou, nastudovat regionální přírodní poměry, tradice, historii, památky, společenský život, aby ji pak tvořivým způsobem mohl svým žákům zprostředkovat.

Diplomovou práci jsem rozdělila na dvě hlavní části – teoretickou a praktickou. Teoretická část se skládá z pěti kapitol. V první jsem se věnovala objasnění základních pojmů regionální problematiky, ve druhé jsem se zaměřila na vzdělávací oblast Člověk a jeho svět, která je součástí Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (dále RVP ZV) a v rámci které by mělo k využívání regionálních prvků ve výuce docházet v největší míře. Dle studia RVP ZV jsem do této kapitoly zařadila své návrhy možných školních výstupů. Obsahem třetí kapitoly je základní charakteristika málotřídního školství a specifika vyučování na tomto typu školy. Ve čtvrté kapitole se zabývám podstatnými znaky integrovaného vyučování a kooperativní výuky. Cílem poslední – páté kapitoly teoretické části bylo shromáždění a zpracování informací o regionu Lipenska, jehož součástí je i obec Týn nad Bečvou. Získané údaje jsem pak využila v praktické části práce.

Praktická část je členěna na tři oddíly týkající se obce Týn nad Bečvou a hradu Helfštýna, jejichž náplní jsou dopolední bloky zaměřené na praktické využití regionálních prvků ve výuce.

V závěru práce uvádím výčet literatury, kterou jsem použila při zpracování mé práce a resumé v anglickém jazyce.

TEORETICKÁ ČÁST

1. REGIONÁLNÍ PROBLEMATIKA

Učivo by mělo vycházet z regionu bydliště žáků. „Učitelé by měli proto ve výuce co nejvíce využívat regionálního materiálu, jehož prostřednictvím se učební látka žákům názorně přiblíží a dodrží se požadavek postupu od blízkého ke vzdálenému, od známého k neznámému, jak ho vylíčil již J. A. Komenský .“ (Fabiánková, 1996, s. 25)

Tato práce pojednává o využití regionálních prvků ve výuce na 1. stupni základní školy. Je proto nezbytné vymezit základní pojmy této oblasti.

1.1 POJMY REGION, MIKROREGION, REGIONALISMUS, REGIONALIZACE, REGIONÁLNOST

REGION – Slovník cizích slov (Šplíchal, 1981, s. 597) definuje stručně tento pojem jako určitou vymezenou oblast, kraj. Lexikální původ slova vychází z latinského „*regio*“ (v překladu – směr, hranice, krajina, kraj, země, čtvrť, místo, obor). Akademický slovník definuje region jako „geopoliticky vymezenou oblast, kraj, území.“ (Petráčková, 1995, s. 653) Lze jej také charakterizovat jako územní celek související s historickým, kulturním a společenským vývojem, ovlivněný určitými přírodními podmínkami a vnitřně různými hospodářskými a kulturními vztahy.

„Region je tedy dnes mnohovýznamové slovo obecně vyjadřující ohraničenou část určitého území a jistý druh jeho organizace a správy. V užším slova smyslu bychom mohli chápat region jako územně správní jednotku, která představuje obecnější výraz pro jednotlivé druhy a typy těchto jednotek, jako v českém jazyce obvod, okrsek, okres, oblast, kraj i země. Výraz region je třeba chápat spíše v širším významu, tedy jako územně ohraničenou prostorovou jednotku zemského povrchu, a zároveň jako obecnější výraz pro různé druhy a typy územně vymezitelných jednotek, včetně jednotek územně správních.“ (Bartoš, Sedláček, 1981, s. 113)

Regiony můžeme diferencovat na:

- ***přirozené*** - které vznikly osobitým vývojem (někdy označované jako historické)
- ***administrativní*** – které vznikly uměle při správním rozdělování státního území

(Bartoš, Sedláček, 1981, s. 109)

Nebo z pohledu geografického je ve Všeobecné encyklopedii Diderot (Kolektiv autorů, 1997, s. 657) členěn na:

- ***fyzicko-geografický*** – vymezený na základě fyzicko-geografických znaků (reliéfu, klimatu, půd, vodstva apod.)
- ***sociálně-geografický*** – vymezený na základě relativně uzavřených prostorových vztahů, zejména dojížďky; vyznačuje se určujícím vztahem středisko – zázemí

V Geografickém terminologickém slovníku autoři rozeznávají regiony

- ***homogenní*** – vyznačuje se stejnorodostí svých vlastností
- ***heterogenní*** – kvalitativně nestejnorodý, s funkční jednotností

(Havrland, 1982, s. 187)

Stejně jako region je různě definován další z pojmů – **MIKROREGION** .

Výkladový slovník cestovního ruchu uvádí mikroregion jako region malého geografického měřítka. V praxi se zpravidla jedná o účelové mikroregiony, sdružení obcí. V ČR jsou často vytvářeny za účelem získání společné podpory pro čerpání prostředků ze státních fondů a fondů EU. (Pásková, Zelenka, 2002)

Mikroregion však nelze vždy uvádět jen jako území menší než region. Mikroregion často bývá pouhým sdružením několika obcí, vzniklý zpravidla za účelem dosažení určitého cíle. (Oberstein, Cach, 2001)

Pojem **REGIONÁLNÍ** znamená: týkající se určité oblasti, kraje - jako součásti většího územního celku, krajový, oblastní. (Bartoš, Sedláček, 1981, s. 68)

REGIONALISMUS vymezuje Ottův naučný slovník (Kol. autorů, 1938, s. 486) jako krajinství, hnutí, jež zjišťuje osobitost v životě jednotlivých krajů a snaží se o hospodářský, sociální a kulturní vzestup života lidí v kraji žijících.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (Kol. ústavu pro jaz. český AVČR, 2004, s. 350) charakterizuje tento pojem velmi podobně jako „úsilí o poznání a hospodářské i kulturní povznesení určitého kraje“.

Pedagogický slovník (Kol. autorů, 1967, s. 93) předkládá mírně rozšiřující definici: „regionalismus – (lat. regio = kraj, území) je společenská činnost, která se zabývá studiem určitého kraje (území) po stránce přírodopisné (geologické, botanické, biologické apod.), ekonomické, historické, sociálně politické a kulturně historické.

Výsledků tohoto studia se využívá pro politickou a výchovnou práci v nejširším slova smyslu.“

Regionalismus se obvykle člení na několik typů.

- ***regionalismus teoretický*** – (historizující, kulturní) zjišťuje osobitosti života jedince i společnosti. Všímá si lidových písní, říkanek, pověstí, pohádek, svérázu v krajích, lidových staveb, tradic, eventuálně nářečí. Vyúsťuje zpravidla ve snahu udržet tyto jevy, nebo alespoň zachovat jejich obraz.

- ***regionalismus praktický*** – vyvíjí se z původně podpůrné a později obranné činnosti v hospodářsko-politické hnutí, jež dbá o hospodářskou a sociální záchranu upadajících krajů i o zlepšení technicko-hospodářských předpokladů. Organizačně zdůrazňuje vlastní iniciativu krajů, svépomoc a vytěžení vlastních krajových sil. (Ottův slovník naučný, kol. autorů, 1938, s. 486)

K tomuto základnímu členění lze také doplnit

- ***regionalismus geografický*** – zabývá se geografickým útvarem a reliéfem, přírodním bohatstvím, přírodními krásami
- ***regionalismus ekonomický*** – týkající se hospodaření regionů
- ***regionalismus sociální*** - zaměřuje se na různé typy obyvatel v různých částech země
- ***regionalismus kulturní*** – zjišťuje kulturní dědictví, architektonické památky, nářečí, pohádky apod. (Bartoš, Sedláček, 1981, s. 69)

Pojetí regionalismu nebylo vždy jednoznačné. Měnilo se spolu s politickou situací a třídní podmíněností. V našich zemích prošel složitým vývojem – od pokrokového zdůrazňování lidových tradic, spojení s rodným krajem, bojem o vytvoření novodobého národa až k politickým a pokrokovým náladám a požadavkům jednotlivých historických epoch. Dnes regionalismus nespojujeme jen s uplynulými obdobími našich dějin, ale snažíme se, aby byl jedním z prostředků výchovy zejména k vlasteneckému cítění. (Kujal, 1967, s. 93-94)

REGIONALIZACE je metoda pro určení třídění, která spočívá v členění krajiny na regiony. Vymezení se provádí hledáním shodných vlastností, např. pahorkovitý reliéf, hustě zastavěná území atd. (Havrland, 1982, s. 187)

REGIONÁLNOST je vlastnost určitého prostoru – území, kde se kvalitativně, případně kvantitativně rozdílné znaky projevují též v rozdílech menších územních jednotek – regionů, které jsou zjevné. (Havrland, 1982, s. 187)

1.2 REGIONÁLNÍ PRVKY A JEJICH KLASIFIKACE

Problematikou regionálních prvků se zabývá např. F. Povolný (Brno, 1968), který regionálním prvkem chápe „doklad společenskoekonomického dění spolu s přírodními jevy, jež blíže charakterizují a dokumentují zvláštnosti určité oblasti."

Regionální prvky člení na :

- ***geografické*** – mezi které řadí geomorfologické útvary, terénní zvláštnosti, vodstvo, přírodní útvary, druhy půd, rozvrstvení porostů, výskyt druhů rostlinstva a živočišstva, zejména v prostoru chráněných lokalit, náčrty terénních útvarů, krajinné malby, fotografie aj.
- ***sociální*** – do nichž zahrnuje sociální zvláštnosti geografické oblasti, kterými se od sebe liší oblasti průmyslové a zemědělské (charakteristické stavby, objekty, zařízení, terénní úpravy)
- ***populační*** – které souvisí s hustotou osídlení, dále zahrnují sídlištní síť, katastrální plány, plány obcí, mapy okresů apod.
- ***ekonomické*** – informují o ekonomickém potenciálu oblasti
- ***komunikační a kulturní*** – jež podávají svědectví o mezilidských vztazích, o bohatství národním, lidové kultury

Regionální prvky lze také klasifikovat z hlediska časové posloupnosti – zaměřující se na minulost, současnost, budoucnost regionu.

- ***historie*** – dějiny obce, první písemné zmínky o obci, archeologické nálezy, důležité historické události, historické osobnosti kraje, průmysl, zemědělství, školství a kultura z historického hlediska, lidové tradice, lidová slovesnost apod.
- ***současnost*** – současný stav průmyslu, zemědělství, školství, kultury, nerostného bohatství, současná výstavba, doprava, rostlinný kryt, živočišstvo, počet obyvatel, stav životního prostředí aj.
- ***budoucnost*** – plány rozvoje obcí a kraje, výstavby, dopravy, zlepšování životního prostředí, záchrany ohrožených živočišných druhů atd. (Fabiánková, 1996, s. 25)

Uplatnění výše uvedených regionálních prvků ve výuce plně odpovídá požadavkům moderního a efektivního výchovně vzdělávacího procesu v současné škole.

1.3 VYUŽITÍ REGIONÁLNÍCH PRVKŮ VE VÝUCE

Regionální materiál můžeme ve škole využít v různých fázích výuky. V oblasti vzdělávací může být využit při motivaci učiva jako názorný prostředek k vytváření představ a pojmů, jako prvek spojující teorii s praxí. (Hradil, 1975, str. 228)

Na důležitost uplatňování regionálních prvků ve výuce poukazoval již J. A. Komenský v Informatoriu školy mateřské. Také v dnešním pojetí vyučování platí princip postupu od blízkého ke vzdálenému, od známého k neznámému. Děti přicházejí do školy s určitými zkušenostmi, poznatky a povědomím o svém okolí, a ty je nutno dále rozvíjet a obohacovat. Uplatnění regionálních prvků ve vyučování přispívá k prohloubení těchto znalostí a motivuje žáky k dalšímu poznávání a zkoumání regionu.

V souvislosti se současným pojetím vzdělávání je vhodné vést děti k tomu, aby co nejvíce poznatků získaly vlastním úsilím. Mohou samostatně shromažďovat některé údaje o obci, pozorovat okolí a přírodu, aktivně se podílet na zkrášlování a ochraně životního prostředí. (Fabiánková, 1996, str. 25-26)

Poznávají tak přírodní podmínky svého bydliště a okolí školy, jejich charakteristické rysy a zvláštnosti, které se týkají živé i neživé přírody. Věnují se společenskému dění, historii rodné obce a kraje. Učí se tak pozorované jevy analyzovat, srovnávat, třídit a určovat vzájemné vztahy, což vede k pochopení zodpovědnosti každého jednotlivce vůči přírodě, ostatním lidem i sobě samému.

Nezastupitelný význam mají regionální prvky ve výchově vlastenecké. Ta začíná nejpřirozeněji – v rodině a pokračuje v lásce k rodné obci, krajině. Vlastenecké cítění by mělo vyústit v uvědomělé chování a aktivní účast na poznávání celé vlasti.

Regionální příprava by se proto měla stát samozřejmou součástí přípravy učitele na vyučování. Regionální prvky jsou významným názorným materiálem. Při jeho výběru je třeba přihlížet k dosavadním vědomostem žáků, k úrovni jejich rozumového vývoje a dále je nutno respektovat hledisko didaktické, neboť regionální prvky se mají vztahovat k učivu předepsanému osnovami. (Fabiánková, 1996, s. 25-26)

Regionální prvky hrají významnou roli zejména ve výuce prvouky, přírodovědy a vlastivědy, ale prolínají téměř všemi ostatními vyučovacími předměty na I. stupni ZŠ. Proto je nutné je prakticky, cílevědomě a dostatečně ve výuce využívat.

2. ČLOVĚK A JEHO SVĚT – JAKO VZDĚLÁVACÍ OBLAST RVP ZV

Tuto kapitolu jsem věnovala Rámcovému vzdělávacímu programu pro základní vzdělávání (dále RVP ZV nebo RVP), vzhledem k jeho zavedení do výuky jako závazného kurikulárního dokumentu nejpozději ve školním roce 2007/2008, a především jeho vzdělávací oblasti ***„Člověk a jeho svět“****, která svými kompetencemi bude navazovat na dosavadní přírodovědné a společenskovědní předměty – prvouku, přírodovědu, vlastivědu. Zejména v této vzdělávací oblasti by mělo být využívání regionálních prvků nejvíce prakticky uplatňováno.*

Informace k této kapitole jsem získala studiem schválené verze Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání**,** který nabyl účinnosti dne 1. 9. 2005.

2.1 RÁMCOVÝ VZDĚLÁVACÍ PROGRAM PRO ZÁKLADNÍ VZDĚLÁVÁNÍ

RVP ZV je komplexní pedagogický dokument, který by měl ovlivňovat a usměrňovat vzdělávání na všech typech škol poskytujících základní vzdělávání. Je součástí kurikulárních dokumentů – Národního programu vzdělávání a rámcových vzdělávacích programů. RVP ZV navazuje na „RVP pro předškolní vzdělávání“ a je také východiskem pro „RVP pro střední vzdělávání“.

„Rámcové vzdělávací programy stanoví zejména konkrétní cíle, formy, délku a povinný obsah vzdělávání, a to všeobecného a odborného podle zaměření daného oboru vzdělání, jeho organizační uspořádání, profesní profil, podmínky průběhu a ukončování vzdělávání a zásady pro tvorbu školních vzdělávacích programů, jakož i podmínky pro vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a nezbytné materiální, personální a organizační podmínky a podmínky bezpečnosti a ochrany zdraví.“ (Školský zákon 561/2004 Sb., § 4)

Podstatným a zdůrazňujícím prvkem v dokumentu je zákonem dané zohlednění žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, včetně žáků nadaných.

RVP vychází z nové strategie vzdělávání, která zdůrazňuje klíčové kompetence, jejich provázanost se vzdělávacím obsahem a uplatnění získaných vědomostí a dovedností v praktickém životě.

„***Klíčové kompetence*** představují souhrn vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot důležitých pro osobní rozvoj a uplatnění každého člena společnosti. V etapě základního vzdělávání jsou za klíčové považovány: kompetence k učení, k řešení problémů, komunikativní kompetence, dále pak sociální a personální, občanské a kompetence pracovní.“ (RVP ZV, část C, s. 6)

Tím, že RVP ZV vymezí obsah vzdělávání a očekávané kompetence, převezme funkci dosavadního standardu základního vzdělávání.

Rámcový vzdělávací program je základní pedagogický dokument pro vypracování školních vzdělávacích programů.

2.2 ŠKOLNÍ VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY

Školní vzdělávací program (dále ŠVP) je dokument, podle něhož se uskutečňuje vzdělávání v konkrétní základní škole dle jejich podmínek a potřeb.

ŠVP musí být v souladu s rámcovým vzdělávacím programem. Ten by měl být naplněn především dodržením závazných zásad, které RVP ZV v jednotlivých kapitolách stanovuje. Obsah vzdělávání může být ve školním vzdělávacím programu uspořádán do předmětů nebo jiných ucelených částí učiva (například modulů).

Škola bude tak moci rozhodnout o svých vzdělávacích prioritách a o realizaci vzdělávání v konkrétních podmínkách. Cílem školního vzdělávacího programu je také vytvoření příznivého školního klimatu, které bude stimulovat, chránit a podporovat žáky a které zajistí, aby se každé dítě prostřednictvím výuky optimálně vyvíjelo.

ŠVP umožňuje pedagogickou autonomii škol a uplatnění tvořivosti učitelů při stanovení konkrétního učebního plánu, vytváření vazeb mezi vzdělávacími oblastmi, při výběru učiva, forem výuky atd. Měl by vést ke hledání nejvhodnějších způsobů k dosažení stanovených kompetencí a naplnění potřeb jednotlivých žáků vzhledem k jejich individuálním možnostem.

Výsledkem společného úsilí pedagogů při tvorbě konkrétního ŠVP by měl být funkční dokument – kolektivní dílo směřující k integrativnímu přístupu ke vzdělávání.

2.3 VZDĚLÁVACÍ OBLASTI RVP ZV

Vzdělávací obsah základního vzdělávání je v RVP rozčleněn na devět vzdělávacích oblastí a jednotlivé oblasti jsou tvořeny jedním nebo více obsahově blízkými vzdělávacími obory.

Jedná se o tyto vzdělávací oblasti (*se vzdělávacími obory*):

- Jazyk a jazyková komunikace *(Český jazyk a literatura, Cizí jazyk)*
- Matematika a její aplikace (*Matematika a její aplikace)*
- Informační a komunikační technologie *(Informační a komunikační technologie)*
- Člověk a jeho svět *(Člověk a jeho svět)*
- Člověk a společnost *(Dějepis, Výchova k občanství)*
- Člověk a příroda *(Fyzika, Chemie,Přírodopis, Zeměpis)*
- Umění a kultura *(Hudební výchova, Výtvarná výchova)*
- Člověk a zdraví *(Výchova ke zdraví, Tělesná výchova)*
- Člověk a svět práce *(Člověk a svět práce)*

U každé vzdělávací oblasti je vymezena *charakteristika* vyjadřující její postavení a význam v oblasti základního vzdělávání a naznačena návaznost mezi 1. a 2. stupněm ZV a dále pak *cílové zaměření* vzdělávací oblasti, které vypovídá o způsobu vedení žáků k dosažení klíčových kompetencí prostřednictvím *vzdělávacího obsahu*.

Vzdělávací obsah vzdělávacích oborů je tvořen *očekávanými výstupy* a *učivem.* V rámci 1. stupně ZV je vzdělávací obsah dále členěn na 1. období (zahrnující 1. – 3. ročník) a 2. období (4. – 5. ročník). Očekávané výstupy na konci 1. období jsou pouze orientační, na konci 5. a 9. ročníku jsou však již závazné. Vzdělávací obsah jednotlivých vzdělávacích oborů si škola rozčlení do konkrétních vyučovacích předmětů (z jednoho vzdělávacího oboru může být vytvořen jeden nebo více předmětů) takovým způsobem, aby byl zaručen soulad s klíčovými kompetencemi.

Očekávané výstupy na konci každého období jsou činnostní povahy, prakticky zaměřené (využitelné v běžném životě) a ověřitelné.

Učivo je členěno do jednotlivých tematických okruhů a chápáno jako prostředek k dosažení očekávaných výstupů. V rámci RVP je vymezené učivo doporučeno školám k dalšímu rozpracování do jednotlivých ročníků a na úrovni ŠVP se pak stává závazným.

2.4 VZDĚLÁVACÍ OBLAST ČLOVĚK A JEHO SVĚT

Tato vzdělávací oblast je, jako jediná, vymezena pouze pro 1. stupeň základního vzdělávání. Ve svém vzdělávacím obsahu zahrnuje široká témata týkající se *člověka, rodiny, společnosti, vlasti, přírody, kultury, techniky, zdraví* a dalších oblastí či jevů, se kterými se děti setkají při svém objevování „ okolního světa". Při své orientaci na dovednosti využitelné v praktickém životě aplikuje historický i soudobý pohled.

Propojení této vzdělávací oblasti s reálným životem a využití praktických zkušeností žáků je základní prioritou, která má být prostředkem pro osvojování potřebných dovedností, způsobů jednání a rozhodování v jejich životních situacích a nových rolích. Rozvíjí poznatky a zážitky získané v rodinné a předškolní výchově.

V rámci této oblasti se žáci budou učit pozorovat, pojmenovávat a klasifikovat věci, jevy a děje, poznávat jejich vztahy a souvislosti. Budou poznávat sebe a své okolí, obeznamovat se s místně i časově vzdálenějšími osobami a ději. Měli by se seznámit se sociálními aspekty společnosti, vnímat vztahy mezi lidmi, umět vyjádřit svůj názor, reagovat na vnější podněty, všímat si krásy lidských výtvorů i přírodních jevů a pochopit současné dění jako výsledek minulosti a východisko pro budoucnost.

Na tuto komplexní vzdělávací oblast pak budou navazovat na II. stupni ZV už diferencované oblasti – *Člověk a společnost, Člověk a příroda, Výchova ke zdraví.*

Vzdělávací obsah oboru **Člověk a jeho svět** je členěn na pět obsažných tematických okruhů:

1. ***MÍSTO, KDE ŽIJEME***
2. ***LIDÉ KOLEM NÁS***
3. ***LIDÉ A ČAS***
4. ***ROZMANITOST PŘÍRODY***
5. ***ČLOVĚK A JEHO ZDRAVÍ***

2.4.1 Cílové zaměření vzdělávací oblasti ČLOVĚK A JEHO SVĚT

Postupné vzdělávání v této oblasti by mělo žáky vést zejména k :

- *utváření pracovních návyků při individuálních i skupinových činnostech*
- *orientaci se ve světě informací, k časovému i místnímu propojování historických, kulturních a zeměpisných informací*
- *rozšiřování slovní zásoby a nová pojmenování využít ve vlastních projevech*
- *poznávání a chápání rozdílů mezi lidmi, tolerantnímu chování, jednání v souladu s obecně uplatňovanými pravidly společenského soužití*
- *samostatnému a sebevědomému vystupování a jednání eliminující konflikt*
- *budování ohleduplného vztahu k přírodě a kultuře, hledání možností k jejich efektivní ochraně*
- *vyjadřování pozitivních citů k sobě i okolí*
- *objevování a poznávání svých zájmů a jejich uplatnění do budoucnosti*
- *pochopení podstaty zdraví, příčin nemocí a jejich prevence, uplatňování zásad zodpovědného a bezpečného chování vůči sobě i druhým*

2.4.2 Vzdělávací obsahy jednotlivých tematických okruhů

Očekávané výstupy u jednotlivých okruhů jsou členěny na 1. období (1. – 3. ročník) a 2. období (4. – 5. ročník). V 1. období je možné vytvořit tradičně jeden učební předmět a ve 2. období dva předměty – jako jsou dosavadní *vlastivěda* a *přírodověda.* Tematické učivo lze různě strukturovat a propojovat a není vyžadováno striktní dodržování tematických okruhů.

Konkrétněji se budu zabývat výstupy a doporučujícím učivem týkající se 1. období a související s regionem a regionalismem.

Každý tematický okruh jsem doplnila o vlastní **návrh školních výstupů** (při respektování obecných výstupů stanovených RVP).

I. ***MÍSTO, KDE ŽIJEME*** – v tomto tematickém okruhu se žáci učí na základě poznávání nejbližšího okolí, vztahů a souvislostí v něm chápat organizaci života v rodině, ve škole, v obci, ve společnosti. Důraz je kladen na dopravní výchovu, praktické poznávání místních a regionálních skutečností a na utváření přímých zkušeností žáků. Různé činnosti a úkoly by měly přirozeným způsobem probudit v žácích kladný vztah k místu jejich bydliště, postupně rozvíjet jejich národní cítění a vztah k naší zemi.

Jako doporučující **UČIVO** tohoto vzdělávacího okruhu je v RVP ZV uváděno:

- **domov** – prostředí domova, orientace v místě bydliště
- **škola** – prostředí školy, činnosti ve škole, okolí školy, bezpečná cesta do školy
- **Obec (město), místní krajina** – její části, poloha v krajině, minulost a současnost obce (města), význačné budovy, dopravní síť
- **Okolní krajina (místní oblast, region)** – zemský povrch a jeho tvary, vodstvo na pevnině, rozšíření půd, rostlinstva a živočišstva, vliv krajiny na život lidí, působení lidí na krajinu a životní prostředí, orientační body a linie, světové strany
- **Regiony ČR** – vybrané oblasti ČR, surovinové zdroje, výroba, služby a obchod

Očekávanými **VÝSTUPY** na konci 1. období jsou tyto schopnosti a dovednosti:

- *žák* vyznačí v jednoduchém plánu místo svého bydliště a školy, cestu na určené místo a rozliší možná nebezpečí v nejbližším okolí
- začlení svou obec (město) do příslušného kraje a obslužného centra ČR, pozoruje a popíše změny v nejbližším okolí, obci (městě)
- rozliší přírodní a umělé prvky v okolní krajině a vyjádří různými způsoby její estetické hodnoty a rozmanitost

Navrhované školní výstupy:

- *žák* vyjmenuje hlavní orientační body v obci a dokáže se podle nich orientovat
- zhotoví jednoduchý plán okolí školy, svého domu
- popíše určenou trasu (např. z místa bydliště do školy apod.) a z možných cest zvolí nejvhodnější a nejbezpečnější
- začlení svou obec do místně příslušného kraje, určí krajské a okresní město, pojmenuje město a vesnice nejbližší své obci
- určí typ krajiny a její využití v obci a okolí
- rozliší v obci prvky historického a novodobého původu, prvky přírodní a umělé
- popíše infrastrukturu a kulturní život v obci

II. ***LIDÉ KOLEM NÁS*** – zde si žáci postupně osvojí a upevní základy vhodného chování a jednání mezi lidmi, uvědomují si význam a podstatu tolerance, pomoci a solidarity mezi lidmi, vzájemné úcty, snášenlivosti a rovného postavení mužů a žen. Seznamují se s základními právy, povinnostmi, globálními problémy, kulturou atd. Celý okruh směřuje k poznatkům a dovednostem budoucího občana demokratického státu.

Doporučujícím **UČIVEM** dotýkajícím se regionalismu je:

- **rodina** – postavení jedince v rodině, role členů rodiny, příbuzenské a mezigenerační vztahy, život a funkce rodiny, práce fyzická, duševní, zaměstnání
- **soužití lidí** – mezilidské vztahy, komunikace, obchod, firmy, zájmové spolky, pomoc nemocným, sociálně slabým
- **vlastnictví** – soukromé, veřejné, osobní, společné; peníze
- **kultura** - podoby a projevy kultury, kulturní instituce
- **základní globální problémy** – globální problémy přírodního společenství, problémy společnosti

Očekávanými **VÝSTUPY** na konci I. období je:

- rozlišení příbuzenských vztahů v rodině, role rodinných příslušníků a vztahy mezi nimi
- odvození významu a potřeby různých povolání a pracovních činností

Navrhované školní výstupy:

- *žák* pochopí pojmy rodina úplná a neúplná
- popíše jednotlivé role a postavení členů v rodině
- pochopí vztahy mezi členy širší rodiny
- dokáže se orientovat v náplni práce nejběžnějších povolání, udá povolání otce a matky
- popíše některé kulturní akce v obci, vyjmenuje některá kulturní zařízení
- dovede jednat s lidmi ve svém okolí (prosba, poděkování, vyřízení vzkazu atp.)

III. ***LIDÉ A ČAS*** - v tomto tematickém okruhu je stěžejní orientace v dějích a čase. Vychází se od nejznámějších událostí v rodině, obci, regionu k nejdůležitějším okamžikům v historii země. Podstatou je vyvolat u žáků zájem o minulost, kulturní bohatství regionu i celé země. Žáci by měli samostatně vyhledávat, získávat a zkoumat informace z dostupných zdrojů a měli by navštěvovat památky, sbírky regionálních i specializovaných muzeí, veřejnou knihovnu atd.

Za doporučující **UČIVO** regionálního charakteru je pokládáno:

- **orientace v čase a časový řád** – dějiny jako časový sled událostí, kalendáře, generace, roční období
- **regionální památky** – péče o památky, lidé a obory zkoumající minulost
- **báje, mýty, pověsti** – minulost kraje a předků, domov, vlast, rodný kraj

Očekávané **VÝSTUPY** na konci 1. období:

- *žák* využívá časové údaje při řešení situací v denním životě, rozlišuje děj v minulosti, přítomnosti, budoucnosti
- pojmenuje některé rodáky, kulturní či historické památky, významné události regionu, interpretuje některé pověsti nebo báje spjaté s místem, v němž žije
- uplatňuje elementární poznatky o sobě, o rodině a činnostech člověka, o lidské společnosti, soužití, zvycích a o práci lidí; na příkladech porovnává minulost a současnost

Navrhované školní výstupy:

- *žák* dokáže rozlišit události současné, minulé, budoucí, popř. je zaznamenat na časové přímce
- zná některé významné osobnosti z minulosti a současnosti obce
- popíše tradice a zvyky dochované v obci
- zná některé významné historické památky v obci
- dokáže převyprávět pověsti či báje spjaté s obcí

IV. ROZMANITOST PŘÍRODY – žáci poznávají Zemi jako planetu, kde vznikl a rozvíjí se život. Na základě praktického poznávání okolní krajiny a dalších informací se žáci učí hledat důkazy o proměnách přírody, učí se hodnotit a využívat svá pozorování a záznamy, sledovat vliv člověka na okolní krajinu, hledat možnosti, jak ve svém věku přispět k ochraně přírody a zlepšení životního prostředí.

Vymezené **UČIVO** regionálního charakteru pro tuto oblast:

- **voda a vzduch** – výskyt, vlastnosti a formy vody
- **nerosty a horniny, půda** – některé hospodářsky významné horniny a nerosty
- **rostliny, houby, živočichové** – význam v přírodě a pro člověka, životní potřeby a projevy
- **rovnováha v přírodě** - význam, vzájemné vztahy mezi organismy, základní společenstva
- **ohleduplné chování k přírodě a ochrana přírody** – odpovědnost lidí, ochrana a tvorba životního prostředí, ochrana rostlin a živočichů, likvidace odpadů, živelné pohromy a katastrofy

Očekávané **VÝSTUPY** na konci 1. období:

- *žák* pozoruje, popíše a porovná viditelné proměny v přírodě v jednotlivých ročních obdobích
- roztřídí některé přírodniny podle nápadných určujících znaků, uvede příklady výskytu organismů ve známé lokalitě

***Navrhované školní výstupy*:**

- *žák* dokáže vyjmenovat jednotlivé typické aspekty pro aktuální roční období a prakticky ukázat v přírodě
- zná naleziště nerostných surovin typických pro krajinu
- popíše zemědělské využití orných půd v obci vzhledem k druhu a typu půdy
- pozná způsoby a potřebu ochrany půd, vody, živé přírody
- udá nejbližší chráněnou krajinou oblast a důvody pro její vyhlášení za chráněnou
- pochopí vzájemné vztahy mezi rostlinami, živočichy, neživou přírodou
- popíše význam přírody pro člověka a ovlivňování přírody člověkem (uvede příklady)

V. ČLOVĚK A JEHO ZDRAVÍ – žáci v tomto tematickém okruhu především poznávají sebe jako živé bytosti. Poznávají, jak se člověk vyvíjí a mění od narození do dospělosti. Získávají základní poučení o zdraví a nemocech, o bezpečném chování v různých životních situacích, včetně mimořádných událostí. Docházejí k poznání, že zdraví je nejcennější hodnotou v životě člověka. Opět je k získání potřebných vědomostí a dovedností využito konkrétních situací, názoru a hry.

UČIVO úzce se týkající regionální tématiky:

- **osobní bezpečí** – bezpečné chování v rizikovém prostředí, bezpečné chování v silničním provozu, krizové situace, služby odborné pomoci
- **situace hromadného ohrožení**

VÝSTUPY, které jsou předpokládány na konci 1. období:

- žák uplatňuje základní pravidla účastníků silničního provozu
- dodržuje zásady bezpečného chování, zejména ve známých rizikových situacích a prostředích

Navrhované školní výstupy:

- *žák* dokáže rozlišit bezpečné a rizikové chování na modelových příkladech
- ví, jak má spolužákovi poskytnout základní první pomoc
- zná důležitá telefonní čísla
- zvládne orientaci v jízdním řádu, cestování v dopravních prostředcích
- dokáže bezpečně přejít vozovku, zná dopravní značky a předpisy

3. SPECIFIKA VÝUKY NA MÁLOTŘÍDNÍ ŠKOLE

Vzhledem k tomu, že praktickou část mé diplomové práce jsem realizovala na škole málotřídního typu, věnovala jsem kapitolu i této problematice.

3.1 MÁLOTŘÍDNÍ ŠKOLA – CHARAKTERISTIKA

Málotřídní školy měly již od svého vzniku významné postavení na českém venkově. K jejich rozvoji přispělo zavedení povinné školní docházky v roce 1774, kdy se začaly zakládat zvláště v malých obcích. Jejich posláním bylo poskytovat základní vzdělání vesnickým dětem. V 70. – 80. letech 20. stol však politické poměry přispěly k jejich značné redukci. Po roce 1989 došlo naopak k jejich znovuobnovování a byla jim přisuzována nezastupitelná úloha v „oživení“ vesnic.

S vymezením pojmu málotřídní škola se poprvé setkáváme až ve Věstníku ministerstva školství a národní osvěty z roku 1933, dle kterého pojmenování „málotřídní škola“ náleží školám, kde se na všech stupních vyučuje v odděleních nebo běžích. Jsou to školy jednotřídní s osmi ročníky nebo jednotřídní až trojtřídní s pěti ročníky.

Musil a Sedláček (1964, s. 5) považují tuto definici z roku 1933 za ne zcela výstižnou. Sami pak definují málotřídní školu jako školu, která má ve třídě buď všechny ročníky, nebo v každé třídě více než jeden ročník a vyučuje se ve více než dvou odděleních. Následně se zabývají rozlišením školy na málotřídní a ménětřídní. Dnes tyto pojmy chápeme jako synonyma.

Málotřídní škola je tedy taková škola, ve které na I. stupni základní školy nemá každý ročník svoji třídu a svého učitele, ale v jedné třídě pod vedením jednoho učitele se učí dva anebo více ročníků. (Petlák, 1998, s. 5)

Málotřídní školy prošly až do současné doby dlouhodobým vývojem s četnými úpravami či reorganizacemi. V některých obcích je však v současné době jejich důležitost opomíjena se snahou o jejich rušení, zejména z důvodu nedostatku finančních prostředků a klesajícího počtu dětí na vesnicích.

Dle současné platné legislativy mohou být školy tohoto typu organizovány (zpravidla ve venkovských lokalitách) jako jednotřídní, dvojtřídní, trojtřídní, eventuálně čtyřtřídní. Nejčastějším typem je škola dvojtřídní.

Existence tohoto typu školy s sebou také obvykle přináší řadu potíží existenčního, organizačního, didaktického či personálního původu. Málotřídní školy jsou však významnou součástí školského systému pro své úkoly, jež plní při výchově a vzdělávání dětí na vesnicích, stejně tak i pro stabilizaci poměrů venkova.

3.2 VNITŘNÍ ORGANIZACE MÁLOTŘÍDNÍ ŠKOLY

Pro málotřídní školu je specifické sloučení několika ročníků nebo oddělení do jedné třídy. Nejčastějším typem je takzvané „tradiční sdružování“, které je založené na spojování ročníků s nízkým počtem žáků v jednotlivých ročnících z důvodu ekonomické neefektivnosti.

Je však nutné věnovat zvýšenou pozornost právě začlenění jednotlivých ročníků do společných tříd. Nelešovská (1999, s. 36) doporučuje ve školách trojtřídních a čtyřtřídních soustředit žáky prvního ročníku do samostatné třídy a sloučit žáky vyšších ročníků. Na školách jednotřídních a dvojtřídních, kde osamostatnění prvního ročníku není zpravidla možné, je nutné zvolit nejoptimálnější variantu sloučení jednotlivých ročníků. Nelešovská nedoporučuje slučovat do jedné třídy sousední ročníky. Naopak Tupý (1978, s. 49) toto sloučení považuje za vhodné. Výhody spatřuje v možnosti učitele cyklicky vyučovat příbuzné učivo. (Příbuzné učivo si mladší žáci osvojují, zatímco pro starší žáky se stává učivem docvičovacím pro upevnění a opakování nabytých poznatků, na něž pak učitel snadno navazuje.) U dvojtřídního typu školy se Tupý (1978, s. 50) a Petlák (1998, s. 10) shodují ve vhodnosti slučování prvního a třetího ročníku do jedné třídy a druhého a čtvrtého ročníku do druhé třídy. Toto tvrzení podporují tím, že žáci vyšších ročníků už mají ve větší míře upevněny návyky pro samostatnou práci a učitel má tak více časového prostoru pro žáky nižšího ročníku. Dalším pozitivem je i rozdíl v počtu vyučovacích hodin, což umožňuje učiteli pracovat s žáky vyššího ročníku několik hodin týdně samostatně. Méně častou variantou je sdružování prvního a čtvrtého ročníku (popřípadě prvního a pátého ročníku).

Všechny uvedené možnosti a přístupy znamenají vyšší náročnost na práci vyučujícího a zároveň požadavek schopnosti samostatné práce u žáků.

3.3 ORGANIZACE VYUČOVÁNÍ A VYUČOVACÍ HODINA NA MÁLOTŘÍDNÍ ŠKOLE

Výchovně - vzdělávací činnost učitele v málotřídní škole sleduje tytéž úkoly a směřuje ke stejným cílům jako ve škole plně organizované. Vycházejí ze stejných osnov a standard základního vzdělávání.

„Odedávna se učitelé snažili přemoci těžké pracovní podmínky, vyplývající z organizační struktury málotřídních škol. Hledali způsob, jak uspořádat vyučování ve třídách s několika ročníky, aby zvládali stanovené výchovné a vzdělávací úkoly a aby málotřídní škola nahradila, pokud lze, školu vícetřídní.“ (Musil, Sedláček 1964, s. 45)

Vyučovací hodina, kterou organizuje učitel ve třídě se dvěma a více ročníky současně, je specifická **střídáním přímého vyučování a samostatné práce** žáků. Využívá tak ve větší míře metodu samostatné práce, než je tomu u plně organizovaných škol. Při přímém vyučování pracuje učitel bezprostředně s žáky jednoho ročníku nebo s jedním oddělením (živým slovem, názorným výkladem a osobním příkladem), zatímco ostatní žáci pod jeho vedením pracují samostatně.

Samostatná práce má v tomto typu vyučování mimořádný význam. Má obvykle individuální nebo skupinový charakter. Rozvíjí myšlení, aktivitu a iniciativu žáků, jejich pracovní úsilí, vynalézavost a vytrvalost. Žáci jsou vedeni k cílevědomé pracovní činnosti a kázni. Cílem samostatné práce může být opakování a aplikace již dříve získaných poznatků, upevňování a prohlubování vědomostí, zdokonalování dovedností, procvičování pracovních návyků, ale i získávání prvotních informací o novém učivu.

Pro samostatnou práci volí učitel takové úkoly, o kterých předpokládá, že je žáci vypracují téměř bez pomoci učitele a stanoví přiměřenou dobu pro splnění úkolu. Samozřejmostí je, že musí přihlédnout i k individuálním potřebám a schopnostem dětí a úkoly podle toho navíc diferencovat.

Vyučovací jednotku učitel člení na úseky, do kterých zařazuje samostatnou práci nebo přímou výuku pro jednotlivé ročníky.

4. INTEGROVANÉ VYUČOVÁNÍ A KOOPERATIVNÍ VÝUKA

Současný školský trend klade důraz na budování uceleného obrazu okolního světa a zvládání nových životních situací života žáků. S pomocí vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět v rámci RVP ZV by mělo u žáků docházet k propojení nových poznatků s reálným životem a praktickými zkušenostmi. Domnívám se, že právě integrované vyučování a kooperativní výuka by mohly být nástrojem k realizaci tohoto cíle.

4.1 INTEGROVANÉ VYUČOVÁNÍ

„Model Integrované tematické výuky (dále ITV) se rozrostl v celonárodní, ba celosvětové hnutí díky úsilí řadových učitelů, kteří vytrvali ve svém hledání, jak poskytnout žákům kvalitnější výuku.“ (Kovaliková, 1995, s. 1)

Integrované vyučování se realizuje pomocí integrování (inkluze, propojení) obsahů jednotlivých vyučovacích předmětů hlavně v primární škole. Odstupuje od klasického předmětového vyučování. (Skalková, 1999)

Model IVT poskytuje inspiraci pro proměnu českého školství. Výuka je založena na mezipředmětových vztazích a její podstatou je zařazování společných modulů nebo témat, což splňuje požadavky RVP ZV.

Na základě teorie *Rozmanitých inteligencí*, jejíž autorem je Howard Gardner, a nejnovějších poznatků o učení lidského mozku, navrhla americká učitelka Susan Kovaliková výše zmiňovaný model Integrované tematické výuky. Upozorňuje v něm na trojjediný charakter lidského mozku a chápání vzájemných souvislostí v procesech mozkového kmene, limbického systému a mozkové kůry. Kovaliková poukazuje na existenci osmi složek, které jsou potřebné k vytvoření mozkově kompatibilního učení, v němž se mohou zlepšit výkony dětí i dospělých. Jsou to tyto složky:

- ***Nepřítomnost ohrožení (důvěryhodné prostředí)***
- ***Smysluplný obsah***
- ***Možnost výběru***
- ***Přiměřený čas (odmítá se časový stres)***
- ***Obohacené prostředí***

- ***Spolupráce***
- ***Okamžitá zpětná vazba***
- ***Dokonalé zvládnutí učební látky (na úroveň použití)***

(Kovaliková, 1995, s. 18)

Kovaliková ve své knize uvádí takzvané chybné mémy, což jsou zastaralé úvahy opírající se o tradiční model vyučování dle jednotlivých vědeckých disciplín a o zvládnutí nepřiměřeného rozsahu vědomostí. Jako nové mémy pro 21. století, které vyhovují současným požadavkům na učení a vzdělávání člověka uvádí:

- ***Cílem vzdělávání je zachování demokracie***
- ***Skutečný život je tím nejlepším kurikulem pro děti; kurikulum pro 21. století musí být založeno na skutečnosti, nikoliv na vyučovacích předmětech a učebnicích***
- ***Učení je individuální záležitostí***
- ***Kurikulum by mělo zcela sestávat z pojmů, dovedností a postojů (hodnot), které může student získat přímou zkušeností***
- ***Výukové postupy by měly poskytovat žákům možnost volit si to, co je v souladu s jejich jedinečnými způsoby učení***
- ***Kurikulum by mělo obsahovat daleko méně „výkladů o" a mělo by být založeno na prozkoumávání, objevování a používání pojmů ve skutečném světě***
- ***Hodnocení by mělo být založeno na realitě***

(Kovaliková, 1995, s. 13)

ITV přináší výhody jak pro děti, tak pro učitele. U dětí se projeví v úrovni začlenění do procesů učení, v kvalitě myšlenkových operací, v rozsahu a úrovni řeči, v kvalitě dokončené práce, vyšší míře samostatnosti, vyššímu sebevědomí a sebedůvěře.

Pokud si žáci na tento způsob práce navyknou, učitel se může ve větší míře věnovat činnostem, které do výuky nezařazoval z časových důvodů např. diagnostice učební činnosti, hodnocení procesů a výsledků učení dětí atd., což se pak zpětně projeví do plánování a realizace účinných postupů. Další a podstatný pozitivní efekt ITV spočívá ve vybudování kladného vztahu mezi učitelem a žáky i žáky navzájem.

4.2 KOOPERATIVNÍ VÝUKA

Pro rozvoj rozmanitých inteligencí se jeví jako optimální **kooperativní výuka**, v rámci které se děti seznamují s novými poznatky prostřednictvím různých her, úkolů a cvičení, které realizují pomocí skupinové práce.

Skupinové vyučování je jedna z forem výuky, kdy jsou žáci rozděleni do menších skupin. Dochází k přechodu z formy *frontální*, kdy základní interakce probíhají mezi učitelem a celkem třídy, na formu *skupinovou*, ve které se těžiště interakce přesouvá dovnitř skupiny – mezi žáky samotné.

Při skupinové práci dochází u ***žáků*** například k těmto kladným jevům:

- *zvyšuje se aktivita, zájem o učení, samostatnost a sebevědomí žáků*
- *jejich vzájemná komunikace je přirozenější*
- *částečně přebírají zodpovědnost za učení včetně chyb*
- *učí se organizaci práce*
- *mají možnost volby tempa práce*
- *učí se komunikativním dovednostem*
- *přirozeně porovnávají různé postupy řešení*

Učitel se může *individuálně věnovat* „slabší“ skupině či *připravovat* další činnost.

Úskalí skupinové práce jsou spatřována v:

- *větší hlučnosti ve třídě*
- *nerovnoměrnému podílení žáků na vypracování úkolu*
- *časově náročnější přípravě učitele na skupinovou práci, než je tomu u frontální výuky*
- *obtížnějšímu způsobu hodnocení učební činnosti*

(Kasíková, 1997, s. 19, 20)

Pokud učitel ve výuce utvoří skupiny, není ještě zaručeno, že dojde ke vzájemné spolupráci mezi jejich členy. Skupinové vyučování *je jedním ze znaků* kooperativní výuky, ne však jediným. Kooperativní uspořádání výuky je založeno na **principu spolupráce** při dosahování cílů. Výsledky jedince jsou podporovány činností celé

skupiny a celá skupina má prospěch z činnosti jednotlivce. Základními pojmy kooperativního vyučování jsou tedy ***sdílení, spolupráce, podpora***.

(Kasíková, 1997, s. 27)

Za nejpodstatnější znaky kooperativního vyučování považuje Kasíková (1997, s. 39):

- *pozitivní vzájemnou závislost* (vnímání nutnosti spolupráce a koordinace ve skupině)
- *interakci tváří v tvář* (skupiny o velikosti 2-6 členů)
- *osobní zodpovědnost* (výkon každého jedince je důležitý pro celou skupinu)
- *formování a využití interpersonálních a skupinových dovedností*
- *reflexi skupinové činnosti*

5. REGION, VE KTERÉM ŽIJI

Úvod

Cílem této části práce bylo utřídit regionální materiál zejména o oblasti Lipenska a obci Týn nad Bečvou, který by mohl sloužit i jako zdroj informací využitelný pedagogy ve zmiňovaném kraji.

Kapitola se skládá ze tří hlavních částí, které pojednávají o přírodních poměrech regionu, charakteristikách jednotlivých obcí (Přerova – okresního města, Lipníka nad Bečvou a Týna nad Bečvou), významné historické památce - hradu Helfštýnu a místním folkloru a nářečí.

„Jsou místa, které důvěrně známe, místa, kde jsme strávili dětství a velkou část života, místa, která nám zůstávají nesmazatelně zapsaná v paměti, místa,která nazýváme domovem.“ *(Jandová, Pientak,, 2002, s.1)*

Vymezení regionu

Obec Týn nad Bečvou je součástí mikroregionu Lipensko, který je tvořen jedenácti obcemi (Bohuslávky, Dolní Újezd, Hlinsko, Jezernice, Kladníky, Lhota, Lipník nad Bečvou, Osek nad Bečvou, Oldřichov, Týn nad Bečvou a Veselíčko). V regionu žije asi 14 500 obyvatel a jmenované obce se sdružily do většího celku se záměrem vzájemně si napomáhat při rozvoji zdejšího kraje. *(Jandová, Pientak,, 2002, s.1)*

Mapa č. 1: Region Lipensko

5.1 PŘÍRODNÍ POMĚRY

5.1.1 Vymezení polohy

Obec Týn nad Bečvou místně náleží do **okresu Přerov**. Tento okres se nachází ve střední části Moravy a tvoří jihovýchodní okraj Olomouckého kraje. Rozlohou 88 390 ha je přerovský okres padesátým třetím v České republice. Spolu s okresy Prostějov, Šumperk, Jeseník a Olomouc náleží do Olomouckého kraje, ve kterém zaujímá dle rozlohy třetí pořadí. Jeho nejzápadnější bod leží u obce Polkovice, nejsevernější nalezneme u okraje obce Lipná, nejvýchodnějším místem je pole u obce Poruba a nejjižnějšího bodu okresu dosahuje okraj lesa Doubrava u obce Kojetín.

Lipník nad Bečvou a jeho okolí („Lipensko“) je krajina v ústí Moravské brány, rozkládající se na svazích Oderských vrchů a začínajících výběžcích Karpat, místy zasahující i do úrodného kraje Záhoří.

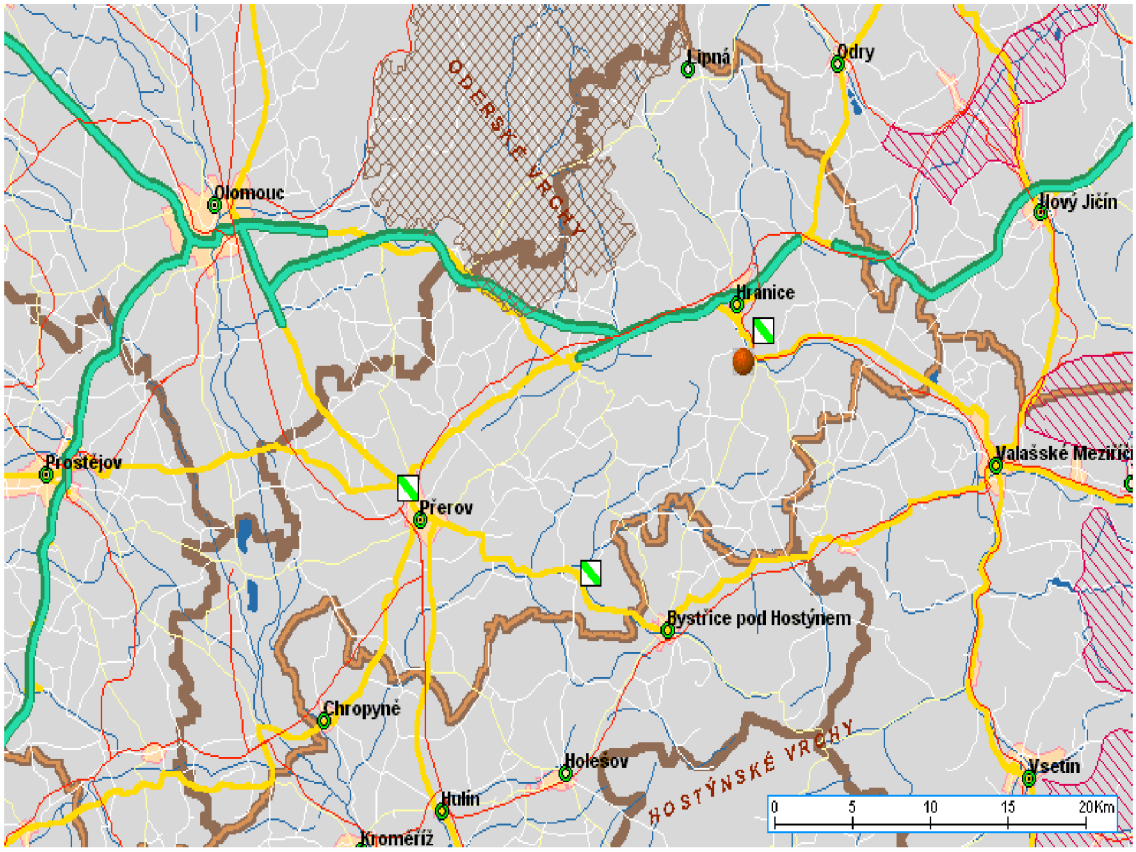

Mapa č. 2: Poloha regionu

5.1.2 Povrch krajiny

Přerovský okres je převážně rovinatý, jen na severu a jihovýchodě přechází v pahorkatinu až vrchovinu. Nejvyšší místa okresu se nachází v oblasti Oderských vrchů při hranici s okresem Olomouc. Nejvyšším bodem je vrch Humenec v Oderských vrších (628,8 m n. m.). Naopak nejníže položený bod (192 m n. m.) leží na řece Moravě východně od obce Kojetína. Lesnatostí 14,4 % se řadí k nejméně zalesněným okresům v ČR. Nejvýraznější geomorfologickou strukturou je příkopová propadlina *Moravské brána*. Její mírně zvlněný nížinný reliéf ostře kontrastuje se svahy Nízkého Jeseníku a Maleníku. Moravská brána ústí na jihozápadě do Hornomoravského úvalu.

Vrchovina *Nízký Jeseník*, ohraničující Moravskou bránu na severozápadě, se skládá ze dvou podcelků. Nižší výškový stupeň tvoří bezlesá a zemědělsky využívaná Tršická pahorkatina a jeho vyšším stupněm jsou Oderské vrchy.

Na jihovýchodě od Moravské brány se rozkládá další kerná struktura *Maleník*. Je to podcelek Podbeskydské pahorkatiny, jehož nejvyšší partie se nacházejí mezi Lipníkem nad Bečvou a Hranicemi. Krajinnou dominantou je zde především hradní kopec se zříceninou Helfštýn. Součástí Maleníku je také Hranický kras s mnoha unikátními přírodními jevy.

O turistickou přitažlivost *Hranického krasu* se však nejvíce zasloužily Zbrašovské aragonitové jeskyně s mnoha neobvyklými krasovými jevy a Hranická propast (-273 m), která je zatím považována za nejhlubší v České republice.

5.1.3 Geologické složení

Geologická stavba území okresu Přerov je výsledkem dlouhodobého geologického vývoje, trvajícího více než 350 miliónů let, a je poměrně pestrá. Leží na rozhraní Českého masivu a Západních Karpat. Horotvorné procesy spjaté právě se vznikem těchto dvou celků mají za následek vznik prvohorních hornin v okolí Moravské brány. V dnešní době se jedná o zarovnané a navzájem izolované kry, které jsou od sebe odděleny hlubokými zlomy - tzn. *Maleník, Oderské vrchy* a *Tršická pahorkatina*. Důsledkem alpinského vrásnění jsou pak horniny třetihor vyplňující sníženinu

Moravské brány a podílející se na stavbě *Kelčské pahorkatiny* (v kraji označované jako *Záhoří*).

Podstatně menší povrchové zastoupení mají devonské vápence vystupující jen v několika malých ostrůvcích. Známý je především *Hranický kras*, jehož vznik spadá do období čtvrtohor.

5.1.4 Podnebí

Na území okresu se vyskytují dvě klimatické oblasti - teplá a mírně teplá. Nejteplejší a zároveň nejsušší oblastí v rámci okresu je část náležící ke sníženině Hornomoravského úvalu a nejjižnějšímu výběžku Moravské brány. Nejchladnější a také nejvlhčí je vrcholová část Oderských vrchů.

Proměnlivost klimatu lze charakterizovat od dlouhého a suchého léta, mírně teplého jara i podzimu, krátké mírně teplé a suché zimy až po klima, které se vyznačuje krátkým létem, mírným jarem i podzimem a mírně chladnou zimou s přiměřeným trváním sněhové pokrývky.

Nejvyšší průměrné teploty v úvalové oblasti činí 8,6 ^{o}C, v oblasti Oderských vrchů pak klesají na hodnotu kolem 6 ^{o}C. Absolutní denní teplotní maximum bylo naměřeno v Hranicích v červenci 1957 (37,3 ^{o}C) a absolutní denní teplotní minimum připadalo na únor 1942, kdy teplota v Hranicích a Přerově dosáhla -27 ^{o}C.

Hodnoty srážkových úhrnů se pohybují v intervalu 350 až 450 mm. V Oderských vrších vykazují meteorologické stanice dlouhodobý průměrný roční úhrn 703 mm.

Pro okres je příznačný častý výskyt mlh, zejména ve sníženinách Hornomoravského úvalu a Moravské brány.

Kvalita ovzduší v okrese Přerov je rozdílná. Zejména město Přerov a jeho okolí patřilo k nejvíce znečištěným oblastem na Moravě. (Na území města a v jeho blízkosti se nachází řada velkých zdrojů znečištění - Teplárna Přerov, cukrovar Kojetín, Cementárny a vápenky Hranice, chemický závod Precheza Přerov.)

5.1.5 Vodstvo

S výjimkou několika drobnějších toků v severní části okresu, které patří do povodí řeky *Odry*, náleží celý okres Přerov do povodí *Moravy*. Severní částí okresu prochází hlavní evropské rozvodí mezi Baltským a Černým mořem.

Většinu vod zdejšího regionu odvádí řeka ***Bečva***, která je největším levostranným přítokem *Moravy* a k soutoku dochází u *Tovačova.* Na území okresu se nachází 52 km jejího toku (celková délka toku je 119,3 km). Pramení pod vrchem *Vysoká* ve výšce 760 m n. m. Sbírá vody z Javorníků a ze Vsetínských vrchů a u Valašského Meziříčí se stéká s *Rožnovskou Bečvou*. Šířka Bečvy na území okresu dosahuje 38 - 44 m.

K řece Bečvě také patří okolní niva. Nejvýznamnější lokalitou v katastru Lipníka n./B. je přírodní rezervace Škrabalka (podrobněji viz dále), která je systémem mrtvých a slepých ramen řeky Bečvy s lužním lesem a podmáčenými loukami.

Vodní režim Bečvy je mnohem více rozkolísaný a nevyrovnaný než u řeky Moravy. Okres Přerov byl při katastrofální povodni v roce 1997 nejvíce postiženým územím Olomouckého kraje.

U obce Horní Moštěnice je stáčena minerální voda pod názvem ***Hanácká kyselka***. Další minerální prameny v okolí lázní Teplice nad Bečvou jsou využívány k léčebným terapiím.

V okrese není vybudována žádná velká přehradní nádrž. Nechybí tu ale velké vodní plochy jako např. u Tovačova - štěrkovny, Hradecký pravý rybník a Hradecký levý dolní rybník, Křenovský rybník a rybník Kolečko. Další rybníky nalezneme zejména v okolí Hustopečí nad Bečvou, Bělotína a Kokor.

Kvalita povrchových a podzemních vod je v okolí Lipníka n./B. plošně snižována zejména vlivem smývání půdních částic a průsaků nežádoucích chemických látek ze zemědělských pozemků. Snížení kvality vody v řadě vodních toků souvisí i s narušením jejich přirozených samočisticích schopností vlivem regulací některých úseků a absence přirozené břehové dřevinné vegetace. V případě řeky Bečvy se na snížení kvality vody podstatně podílejí i zdroje znečištění nacházející se ve výše ležících částech povodí (např. chemický závod Precheza).

5.1.6 Půdy

Absolutní převahu z hlediska zastoupení půdních typů mají v rovinaté části okresu ***černozemě*** a v pahorkatinách ***hnědozemě***.

Mezi Přerovem a Lipníkem nad Bečvou se po pravé straně nivy Bečvy nachází *šedozem*. Mezi nivou Moravy a západní hranicí okresu se vyvinuly větší plochy černozemních půd. Zóna hnědozemí se táhne severovýchodně od Lipníka nad Bečvou až k hranici s okresem Olomouc.

Z půdních druhů převažují půdy ***hlinité, jílovité*** a ***jílovito-hlinité***.

V místech s trvalým vegetačním krytem je půda ušetřena přímých negativních vlivů rozsáhlejšího rázu. Velkoplošně obhospodařované plochy orné půdy, sadů a chmelnic jsou však v různé míře postiženy erozí větrnou i vodní. Závažným problémem je i zatížení půd toxickými látkami a látkami měnícími negativně chemizmus půd. Podstatné zásahy do reliéfu byly zapříčiněny zejména těžbou lomového kamene v kamenolomu Podhůra, uměle vytvořeným korytem řeky Bečvy a výraznějšími zářezy a náspy u hlavních komunikací.

5.1.7 Obnovitelné a alternativních zdroje energie v okrese Přerov

Nejrozšířenější složkou obnovitelných zdrojů v našem okrese je biomasa, palivové dříví a dřevní odpad. Vodní energie je po spalování biomasy druhou nejvíce využívanou alternativní formou získávání energie. V provozu je v současné době 26 malých vodních elektráren, jejichž výroba elektrické energie představuje 0,8 % celkové spotřeby okresu Přerov. Využívání ostatních forem energií tj. sluneční, větrné, tepelných čerpadel a bioplynu je zanedbatelné.

Informace ke zpracování kapitoly o přírodních poměrech regionu jsem čerpala z těchto zdrojů:

- *Okres Přerov*. Přerov: Okresní úřad, referát životního prostředí, 2003. 23 s.
- Janoška, M. *Moravská brána očima geologa*. Olomouc: UP, 1998. 47 s.

5.1.8 Živá příroda

Na dolním toku řeky Bečvy, mezi Hranicemi a soutokem s Moravou, se nachází několik zachovalých mokřadních lokalit, které představují pozůstatky originálních nivních ekosystémů. V celé přírodní lokalitě Pobečví je celkem 15 přírodních rezervací a památek nadregionálního významu.

Z botanického hlediska je zajímavou lokalitou „Podhůra“ sousedící s Týnem nad Bečvou, kde se vyskytuje více než 130 druhů vyšších rostlin, včetně velmi vzácné ladoňky karpatské, penízku modravého nebo zapalice žluťuchovité.

V zatopené bývalé pískovně u Oldřichova a odstaveném rameně Bečvy se vyskytují početné rákosové, sítinové a ostřicové porosty a zbytky lužního lesa. Je zde i hnízdiště vzácných druhů ptáků (strakapoud prostřední, ťuhýk obecný, chřástal vodní).

5.1.8.1 Chráněné části přírody na Přerovsku

Na území okresu Přerov se nachází několik zvláště chráněných území, území navržených k zvláštní ochraně , přírodních parků a památných stromů.

Za zvláště chráněná území jsou v České republice považována území chráněná zákonem o ochraně přírody a krajiny. Podle předmětů a cílů ochrany a podle způsobů využívání se dělí do šesti kategorií – *národní park, chráněná krajinná oblast, národní přírodní rezervace, národní přírodní památka, přírodní rezervace a přírodní památka.*

Mapa č. 3: Zvláště chráněná území okresu Přerov

- ***Národní přírodní rezervace Hůrka***

NPR Hůrka je součástí tzv. **Hranického krasu**. Mírně zvlněný terén dosahuje maximální výšky 370 m a jedná se o území značně členité. Objevují se zde skalky, závrty, malé suťové kužely a plošiny. Leží v povodí Bečvy, na pravé straně jejího toku, jižně a jihovýchodně od Hranic na Moravě. Tato oblast je součástí Podbeskydské pahorkatiny, která odděluje horský oblouk Moravskoslezských Beskyd od Moravské brány. Území rezervace se nachází na styku dvou geologických rozhraní, a to devonských vápenců a karbonských břidlic, pískovců, drob a slepenců. Národní přírodní rezervací byla vyhlášena dne 6. června 1952 ministerstvem školství, věd a umění a slouží k ochraně květeny, zvířeny a krasových jevů.

Je zde zachován zbytek **původního porostu**. Lokalita patří k místům, kde se vzácně vyskytuje i kriticky ohrožený ***jazyk jelení*** (Phyllitis scolopendrium).

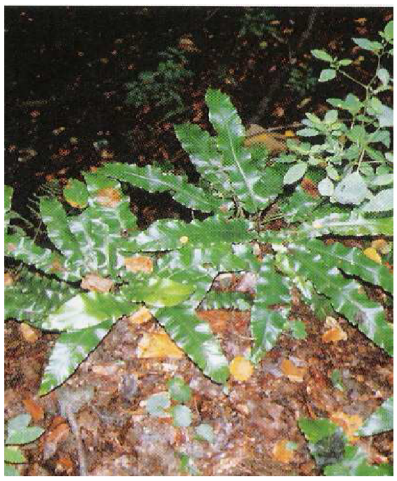

Obr. č. 1: Kriticky ohrožený jazyk jelení v NPR Hůrka

Obr. č. 2: Kriticky ohrožený vrápenec malý v Hranickém krasu

Při jižním okraji rezervace se nachází proslulá **Hranická propast**, nejhlubší propast v České republice dosahující hloubky 274,5 m. Za svůj vznik a hloubku vděčí vystupujícím termálním pramenům s vysokým obsahem oxidu uhličitého. Propast poprvé vyznačil ve své světoznámé mapě Moravy *J. A. Komenský*. Hloubka suché části propasti je 69,5 m. Pod hladinou je propast zmapována do hloubky 170 m a nejhlubší ponor byl proveden do hloubky -185 m. Ani za pomocí techniky nebylo dosud dosaženo úplného dna. Celková potvrzená hloubka suché i mokré části je 274,5 m, což činí

Hranickou propast nejhlubší propastí v Česku. Na dně se nachází *jezírko*, které je zcela pokryté spadaným listím, kmeny, mrtvými ptáky. Voda v propasti je minerální, obsahuje oxid uhličitý, který občas tvoří nad hladinou vody až 30 centimetrovou vrstvu. Čistota vody je velmi proměnlivá, neboť závisí od chemického složení. Rozmezí viditelnosti je od 1 do 50 metrů. Teplota vody v jezírku kolísá okolo 16,5 °C. Změny ve složení vody a kolísání hladiny prokázaly *spojení s řekou Bečvou*, která teče těsně pod kopcem.

Obr. č. 3: Jezírko na dně Hranické propasti

- ***Národní přírodní rezervace Zástudánčí***

Reprezentuje v přerovském regionu typické společenstvo lužního lesa podél středního toku řeky Moravy. Byla zřízena v roce 1953.

Obr. č. 4: NPR Zástudánčí – přirozený tok Moravy

Toto zvláště chráněné území se rozkládá po obou březích neregulované přírodní části toku řeky Moravy, na rozhraní katastrů Tovačova a Lobodic. Svou výměrou 100,6 ha je **druhým největším** zvláště chráněným územím okresu Přerov. Podstatou těchto lužních společenstev jsou pravidelné jarní záplavy, zásobující porosty velkým množstvím živin a vláhy. Strmé nárazové i nánosové hliněné břehy neupraveného toku řeky Moravy jsou dodnes přirozeným hnízdištěm ohrožených ptačích druhů - ***břehule říční a ledňáčka říčního***. V lesním komplexu se nalézá významné hnízdiště *volavky popelavé* (jediné na střední Moravě).

Obr. č. 5: Břehule říční

Obr. č.6: Ledňáček říční

- ***Národní přírodní rezervace Žebračka***

Byla vyhlášena dne 4. 6. 1949 a patří mezi **nejstarší rezervace** v regionu. Její celková rozloha činí 234,9 ha. Vlastní rezervaci tvoří lesní komplex obdélníkového tvaru, omezený na jihovýchodní straně Bečvou, na jihozápadě Přerovem, na severozápadě poli přiléhajícími k železniční trati Praha - Přerov - Ostrava. Rezervace je rozdělena silnicí Přerov - Prosenice na dvě téměř stejně velké části.

Žebračka reprezentuje **unikátní zbytek** původně rozsáhlých lužních lesů údolní nivy Bečvy. Dřevinná skladba se v některých částech lesa blíží **přirozené skladbě**, která by se na daném stanovišti vyvinula bez **zásahu člověka**.

Nejzajímavější a také nejhezčí je jarní aspekt vegetace. Nejnápadnější rostlinou celé rezervace, která se nedá přehlédnout, je ***česnek medvědí***, který upoutá pozornost zejména v době květu intenzivní česnekovou vůní. Rezervace má také značný

ornitologický význam - jednak jako křižovatka ptačích tahů, jednak jako hnízdiště a místo pobytu řady druhů ptactva. V posledním období lze na společenstvech lužního lesa pozorovat postupný a nežádoucí vliv nedostatku vláhy, způsobený na jedné straně vývojem klimatických podmínek, na straně druhé již se nevyskytujícími přirozenými sezónními záplavami typickými právě pro lužní lesy.

Obr. č. 7: PR Žebračka

Obr.č. 8: Česnek medvědí

- ***Přírodní rezervace Bukoveček a Dvorčák***

Přírodní rezervace Bukoveček a Dvorčák byly zřízeny v roce 1962 jako doklad **původní skladby lesů** Moravské brány. Obě přírodní rezervace ležící v k.ú. Paršovice se nacházejí na úbočí Maleníku.

- ***Přírodní rezervace Velká Kobylanka, Malá Kobylanka***

Dne 24. 9. 1952 byla vyhlášena přírodní rezervace Velká Kobylanka. Velká Kobylanka patří k přírodním a kulturním skvostům regionu.

V celé rezervaci se udrželo **původní** druhové zastoupení dřevin vytvořené bez zásahu člověka. Původní i současná skladba dřevin je složená ze dvou hlavních stromů - habru obecného a dubu lesního. Rezervace Velká Kobylanka poskytuje útočiště ptákům i zvěři, a tím přispívá k celkové ekologické rovnováze krajiny.

Středem rezervace ve směru východ-západ vystupují nad terén až do výše 10 m vápencové krasové útvary, které se ve východní části rozpadají. Na poli mezi Velkou Kobylankou a Hůrkou můžeme nalézt pazourky svědčící o existenci **pravěkého osídlení lovců mamutů**. Nalezené úlomky volutové keramiky jsou zase dokladem **nejstarší zemědělské kultury** v našich zemích.

Obr. č. 9: PR Malá a Velká Kobylanka

- ***Přírodní památka Kamenice***

Přírodní památka Kamenice leží asi 2 km jižně od Turovic a Dřevohostic v nadmořské výšce asi 240 m. Rozloha rezervace činí 2,95 ha. Na území Kamenice bylo zjištěno 44 druhů ptáků. Několik z nich je zařazeno do Červené knihy ohrožených a vzácných druhů.

- ***Přírodní památka Lhotka u Přerova***

Přírodní památka Lhotka u Přerova byla zřízena dne 23. 5. 1951. Její rozloha je 5,6 ha. Leží v nadmořské výšce od 240 do 270 m n. m. Na jižním okraji obce se na prudkých svazích uchoval ostrůvek teplomilné vegetace. Z rostlinných druhů se zde vyskytují např. rozrazil klasnatý, hvozdík kartouzek, máčka ladní, růže galská atd.

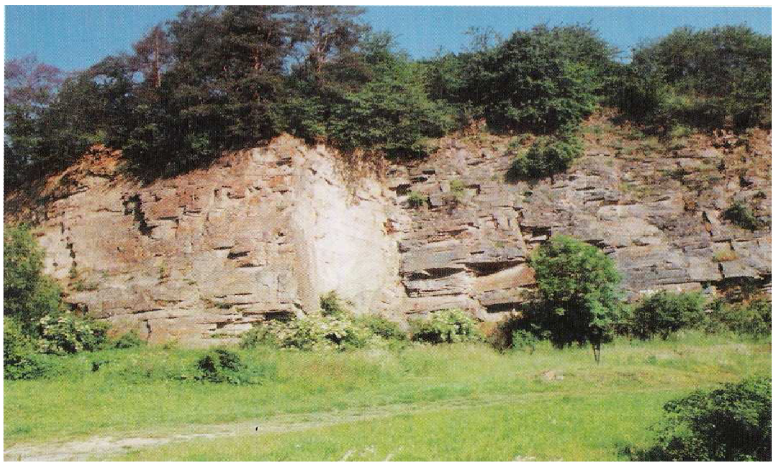

Obr. č. 10: Kulmské droby v PP Lhotka u Přerova

- ***Přírodní památka Na Popovickém kopci***

Na jižním úbočí vrcholové části Čekyňského kopce se nalézá zvláště chráněné území, pojmenované "Na Popovickém kopci". Tato přírodní památka se řadí k **nejdéle chráněným** územím v okrese Přerov. Byla zřízena již v roce 1949. Rozlohou, která činí 3,3 ha, náleží toto ZCHÚ k plošně **nejmenším** chráněným lokalitám regionu.

- ***Přírodní rezervace Škrabalka***

Charakteristice této přírodní rezervace jsem se věnovala podrobněji vzhledem k její poloze přímo sousedící s Lipníkem nad Bečvou a Týnem nad Bečvou.

Při levém břehu řeky Bečvy, mezi Lipníkem nad Bečvou a Týnem nad Bečvou, se nachází jeden ze **skvostů** mezi mokřadly - přírodní rezervace Škrabalka. Jedná se o komplex vodních a bažinatých společenstev, zarůstajících tůní, **mrtvých a odstavených ramen** řeky Bečvy s přilehlými vlhkými loukami a lužními lesy. Přírodní rezervací byla vyhlášena dne 4. 7. 1956.

PR Škrabalka se rozprostírá na území o rozloze 7,5 ha v nadmořské výšce asi 226 m n. m.

- Zeměpisná délka 17° 35' - 17° 36'
- Zeměpisná šířka 49° 31' - 49° 31'

Má tři části (ramena): severní, západní a jihovýchodní. Severní část se v terénu jeví jako mělká a protáhlá, která vede do lužního lesa. Největší plochu mrtvého ramene zaujímá západní část, která je vlastně základní vodní nádrží celkové tůně. Je široká asi 30 m, dlouhá 100 m a hluboká 2 m. Jihovýchodní část je mělká, dlouhá (asi 6 m) a úzká.

V rezervaci roste přes 70 druhů vyšších rostlin. Mezi nimi i ohrožená ***žebratka bahenní***, která je poměrně hojná v celé JV části mrtvého ramene a roztroušená i v ostatních částech. V rezervaci nalezneme ještě další kriticky ohrožený druh, ***bleduli letní***, která roste v lužním lese jen na jediné lokalitě a pouze v několika kusech. Dále se zde vyskytují především tyto vzácné rostlinné druhy:

- *bledule letní (Leucojum aestivum)*
- *šmel okoličnatý (Butomus umbellatus)*
- *ostřice nedošáchor (Carex pseudocyperus)*
- *kosatec žlutý (Iris pseudacorus)*
- *bradáček vejčitý (Listera ovata)*
- *šípatka střelolistá (Sagittaria sagittifolia)*

Obr. č. 11: Bledule letní

Obr. č. 12: Žebratka bahenní

Celá rezervace je i důležitým ptačím biocenem. Velký význam mají vodní plochy také pro rozmnožování obojživelníků a bezobratlých živočichů. Cílem orgánů ochrany přírody je zlepšení životních podmínek těch druhů obojživelníků a plazů, které jsou typické pro tuto lokalitu.

Vyskytující se významné ptačí druhy:

- *chřástal kropenatý (Porzana porzana)*
- *ledňáček říční (Alcedo atthis) - přelet*
- *žluna šedá (Picus canus)*
- *datel černý (Dryocopus martius)*
- *strakapoud prostřední (Dendrocopus medius)*
- *ťuhýk obecný (Lanius collurio)*
- *čáp bílý (Cicconia cicconia) - přelet*
- *lejsek bělokrký (Ficedula albicolis)*
- *polák malý (Athya nyroca)*
- *pěnice hnědokřídlá (Sylvia communis)*
- *pěnice slavíková (Sylvia borin)*
- *lejsek šedý (Muscicapa striata)*
- *ťuhýk šedý (Lanius excubitor)*
- *konipas bílý (Motatilla alba)*
- *rákosník proužkovaný (Acrocephalus schoebaenus)*
- *rákosník zpěvný (Acrocephalus palustris)*

Obr. č. 13,14,15: Rezervace Škrabalka

Přírodní rezervací vede také **naučná stezka** v délce 0,6 km. Z Lipníku nad Bečvou vede po červené turistické trase k hradu Helfštýnu. Stezka za městem prochází kolem odstaveného ramene Bečvy. Trasa je vhodná pro pěší turisty i cyklisty, vede po rovině a je celoročně dostupná.

Po hranici PR Škrabalka jsou umístěné čtyři naučné tabule, které návštěvníky seznamují s vyskytujícími se rostlinnými a živočišnými druhy a procesem vzniku slepých ramen řeky Bečvy v důsledku úpravy původního toku regulací. Dále je v nich popsán vývoj, zarůstání a zazemňování lokality.

Mapka č. 4: Turistická trasa vedoucí Škrabačkou

Obr. č. 16: Naučná tabule v PR Škrabalka

Kapitolu o chráněných částech přírody jsem zpracovala na základě informací z těchto zdrojů literatury:

- *Chráněné části přírody na Přerovsku.* Přerov: Okresní úřad, 1996. 16 s.
- *Co to je Škrabalka?* Lipník nad Bečvou: LL, 2001. 9 s.
- Trubač, J. *Přírodní fenomén jménem Škrabalka*. Lipník nad Bečvou: LL, 1991. 15 s.